

SÅNGER OM BRÄNNVIN OCH BROTT

ALKOHOL OCH BROTT I SKILLINGTRYCK 1694–1935

Alkoholens betydelse för våldsbrottslighet är sedan länge belagd – men hur man sett på sambandet mellan alkohol och brott är inte tidlöst.¹ Något om hur attityderna till denna relation har förändrats i Sverige, under drygt två sekel kan studeras i skillingtryck om ”missdådare”. Studien begränsas av knappheten på källor före 1700-talet och av att de folkliga småtrycken får allt mindre betydelse under 1900-talet.

SKILLINGTRYCK

Med skillingtryck avses ofta i vardagligt tal de sentimentalt romantiska sånger från 1800-talet, som spreds som småtryck. En forskare som specialiserat sig på området framhåller dock att det inte är sångerna som är skillingtryck, utan att denna term bör reserveras för själva mediet, de små skrifter som trycktes, spreds och såldes för en billig penning.² Till antalet har cirka 20 000 skillingtryck bevarats i Sverige. De studeras lättast i Kungliga Bibliotekets mikrofilmade samlingar.

Termen skillingtryck är en sen konstruktion som tillkommit för att dokumentera den traditionella svenska folk-kulturen. Insamlingsarbetet är dåligt dokumenterat och klassificeringssystemet något dunkelt. Ett antal överlappande kategorier förekommer: det är sånger utan tryckår, med namngiven författare, enstaka sånger, sådana som handlar om blinda, brännvin och kaffe, drängar och pigor, frierier, julsånger, kärlekssånger, sånger om missdådare, nidvisor och skandaler, om olyckor, sjömän, mirakel, historiska händelser, Sinclair, soldater och slutligen andliga sånger. Här förbigås dock denna märkliga systematik och jag fokuserar på serien missdådare, som ett väl avgränsat diskursivt fält. Denna serie och dess två underavdelningar omfattar sammanlagt cirka 400 skillingtryck.

Av skillingtrycken kommer de flesta från 1800-talet och cirka 2 000 från 1700-talet. Ett fåtal är äldre och några från 1900-talet. Det allra äldsta av dem, från 1583 handlar om ett brott och dess omvälvande följder, i antikens historia.

Den dygdiga kvinnan Lucretia i Rom begick självmord efter att ha blivit våldtagen av konungens son. Upprörda patricier gjorde sedan uppror och den romerska republiken grundades. Händelsen har uppmärksamats av vitt skilda skribenter, som Augustinus, Machiavelli, Shakespeare och Voltaire; och den var ett tacksamt motiv för renässansens målare som gärna, med de mest moraliserande avsikter utnyttjade tillfället att avbilda nakna kvinnor.³

Ofta är de sånger och prosastycken, som behandlar utländska förhållanden, eller brott begångna i utlandet, mer fantastiska än de som håller sig inom landets gränser. Detta gäller till exempel "En gräslig historia om världens största vidunder, den förskräcklige Pål-djefvulen och hans fast otroliga missdåd".⁴ Greven Vlad av Valachiet sägs ha fått detta tillnamn på grund av sin förkärlek för att spetsa folk på pålar. Efter en seger över den turkiske härskaren Mohammed II, Konstantinopels erövrare, avlivades 25 000 krigsfångar på detta sätt. Alkohol spelar också en viss roll i dessa historier. Vid ett tillfälle bjöd Vlad landets alla tiggare på en fest, där de fick äta och dricka så mycket de ville. När de blivit berusade och somnat lät han tända eld på huset och innebrände samtliga.

BERÄTTELSER OM BROTT OCH STRAFF

Berättelser om brott kan analyseras både ur ett förändringsperspektiv och som uttryck för olikartade världsbilder i elit- och folkkultur. En av våra viktigaste ingångar till den folkliga kulturen i svunnen tid är de sånger som dödsdömda och andra fångar själva sägs ha författat i fångelset. Dessa har tillsammans med andra dikter eller prosabe-

rättelser som beskriver brott och straff, förekommit i Sverige från sent 1600-tal till början av 1900-talet. Här speglas en folklig uppfattning, attityder till dödsstraffet och rättvisan, religionen och andra aspekter av rättskulturen, såsom synen på sambandet mellan alkohol och brott.

Många sånger är skrivna i första person, men man kan inte med säkerhet veta om det är den som uppges ha skrivit en sång, som också verkligen gjort det. I fråga om avrättade är det troligt att beredelseprästen påverkat textens utformning. Den följer också vanligen ett stereotypt mönster, samtidigt som det personliga inslaget kan vara påtagligt. Oavsett det faktum att författarna oftast är okända, kan man anta att publiken fanns bland de breda sociala lagren, och att texterna speglar attityder som var vanliga inom den folkliga kulturen.

Den internationella forskningen har huvudsakligen intresserat sig för skillingtryck och motsvarande litteratur i samband med avrättningar. Ett undantag är Joy Wiltenburg som utfört en jämförande studie av hur kvinnan konstruerades i "street literature" i Tyskland och England.⁵

En viktig skillnad mellan svenska och andra europeiska småtryck av den art som här kallas skillingtryck, men vanligen uppmärksamats i formen "last dying speeches", är att de i Sverige spänner över en längre tid än i till exempel England, Irland och Tyskland. De börjar i Sverige förekomma under sent 1600-tal, en period då de redan har avtagit i betydelse på de flesta håll. Här spelar två faktorer in:

- Den svenska elitkulturen var ur ett europeiskt perspektiv relativt efterbliven, medan läskunnighe-

ten bland de lägre klasserna var utbredd. Detta kan ha inneburit att det fanns en ovanligt stor marknad för folkliga trycksaker.

- Källmaterialet omfattar i Sverige inte bara den för 1700-talet typiska berättelsen om avrättade, helst ångerrfulla syndare. Under den följande perioden, fram till 1930-talet, antar här konstruktionen av den kriminella identiteten andra former, som går att analysera på samma diskursiva fält.

Skillingtryck och liknande folkliga publikationer har en tendens att fokusera grova och uppseendeväckande brott, som leder till dödsdomar och avrättningar. En viktig skillnad mellan berättelserna om brott från 1700- och 1800-tal är att de tidigare nästan uteslutande handlar om dödsdömda personer, som ska avrättas eller har blivit avrättade. Det fanns uppenbarligen en marknad för kriminallitteratur och under 1800-talet vidgas perspektivet. Då figurerar också en mängd andra brottslingar, som inte blivit dödsdömda.

Den sociala, politiska och ekonomiska omvandlingen under dessa sekler utgör en strukturell ram som får förutsättas känd. Den rättsliga förändringen präglades av en gradvis humanisering under 1700-talet och liberalisering under 1800-talet. Straffrättens omvandling till ett mer sparsamt användande av dödsstraffet, avskaffandet av offentliga skam- och kroppsstraff samt fängelseväsendets etablerande är grundligt analyserad i en rad studier i Sverige, liksom i övriga Europa och USA. Den svenska forskningen har dock i mindre grad uppmärksammat den växande floran småtryck och tidningarnas berättelser om brott.

Det skedde en social förändring av dem som blev dödsdömda och avrättade, liksom av skillingtryckens huvudpersoner. På 1700-talet kunde både män och kvinnor, inte minst män från högre sociala skikt dömas till döden och avrättas. På 1800-talet blir det i allt högre grad frågan om män från underklassen. Kvinnorna utgjorde i början av 1700-talet 45% av huvudpersonerna i skillingtrycken om brott, en siffra som motsvaras av den höga andelen kvinnor bland de dömda, särskilt i Stockholm i början av seklet. Under 1800-talet sjönk andelen kvinnor i båda fallen till cirka 10–15%.⁶

På 1700-talet ledde politiska rättegångar ofta till dödsdomar, men sällan under 1800-talet. Stigmatiseringen av ogifta mödrar blev svagare och bestraffningen av dem mildrades, antingen de mördade sina barn eller inte. Under 1700-talet var sådana mord den vanligaste orsaken till att kvinnor dömdes till döden, och det är vanligen som barnamörderskor de figurerar i sångerna. Det vanligaste skälet till att män avrättades under denna period var däremot tidelag, men dessa missdådare nämns aldrig i skillingtrycken.⁷ Under 1800-talet inskränktes dödsstraffets tillämpning till dem som dömts för mord och dråp.

På 1700-talet omvändes syndarna, ibland med vad som skulle kunna rubriceras som psykisk tortyr, och hindrades från att med likgiltighet gå döden till mötes, i en alltför lättvindig övertygelse om att komma till himlen. De berättelser som bevarats handlar i hög grad om beredelsen inför döden. På 1800-talet tycks allt fler dömda vara oberörda och med vad som betecknas som anmärkningsvärd kyla beträda schavotten. Det blir också vanligare med berättelser där den dödsdömda

vägrar spela sin roll i det rituella avdaga-
gatagandet.⁸

I 600- OCH I 700-TAL:
BROTTLINGEN SOM
ÅNGERFULL SYNDARE

Ett skillingtryck från 1694 och två från 1700-talet tar upp frågan om spritens inverkan på folk. I det första ingår två sånger om eller av personer som avrättats, den ena 1674 och den andra 1688. Båda beklagar sig över att de ägnat sig åt fylleri och annan synd.⁹ Märkligt är att så lång tid förflutit sedan avrättningarna. Bägge berör endast kortfattat supandet, som en synd bland andra:

*Unge och friske svenner, besinnen er dock väl
Fly svalg och dryckesvanor – Satan snärjer
er själ*

Respektive:

*Utur mitt fall rätta mig Herre stora
Ty eljest är med mig slätt förlora
Var akte sig för fylleri och spel
Två Satans nät och stora fel*

Ingen av dessa två dödsdömda namnges och deras brott beskrivs inte. Den förste tar farväl av sin maka, den andre var troligen ogift, eftersom han ber för sin mor i första hand. Det står också att han blivit arkebuserad, vilket tyder på att han var militär. Drickande och spelande var två synder, men knappast brott, och ganska typiska tidsfördriv för militärer.

Mer utförligt behandlas spritens fördärv av Gabriel Bengtsson Borstenhusen, vilken dömts till döden för mord:

*Vad syndig fröjd det är sig överlasta
av drycker starka och till fördärvet hasta;
Det rönes fort, när synd bedriven är;
För nöjsam lust sig olust då framter.*

*Förblinda värld, som städs vill lustig vara,
kan du din fröjd och raseri ej spara;
betänk, betänk den stunden nalkas väl,
när straffet går utöver syndens träl.*

*Tänk huru söt, den starka dryck dig smakar,
för dryckens skull, du hela natten vakar,
tänk Satan led han vakar ock på dig;
När du är full visst gläder han sig.*

*Då har du mod begiwa dig i fara,
då är du blind och snärjd i snara,
då aktas synd av dig som ingenting,
av hetsighet din hjärna springer kring.*

*Till horeri din blod är tänd i låga;
hör på min vän, jag litet dig vill fråga:
vad är för synd, som den kan vara fri,
som städse har sin lust i fylleri?*

*Att sådan lust den störtar en i våda,
kan var och en på mitt exempel skåda,
i dryckesmål jag så har rasat fram
som lejon grym, mig själv till spott och skam.*

*På sabbatsdag, när jag borde Herran prisa,
och med hans ord min själahunger spisa,
då var mig kärt att leva uti sus,
ej helgdag var om jag ej hade rus.*

*Hur länge jag med synden således lekte,
mitt raseri med ungdomsyrsel smekte,
så störta jag mig själv i största nöd.
Jag får en neslig död.¹⁰*

Spritens här varit, eller uppfattas av diktaren, antingen det är Borstenhusen själv eller någon annan som talar i hans namn, avgörande för brottet. Däremot får vi inte veta något om det mord som utförts, och hur detta relaterats till drickandet. Någon vanebrottsling verkar han inte ha varit men den kriminella identiteten påverkas också av

vad som var brottsligt. Han beklagar sig ju över att det är lättare att falla för sexuella frestelser när man är drucken. Uttrycket horeri behöver inte betyda att han besökt prostituerade – alla former av utomäktenskapligt sex var förbjudna och kunde betecknas som hor vid denna tid.

En annan man som dömdes till döden för mord var Johan Hellbom. Enligt hans egen ”sannfärdiga berättelse, om sin fördaandel, omvändelse och död den 21 november 1753” spelade även här spriten in, men kanske inte på samma avgörande och grundläggande sätt. Även om han ägnat sig en hel del åt fylleri förblir det osäkert hur detta spelade in, som en utlösande faktor eller snarare en ständigt vana att dricka. Det är en 24 sidor lång prosaberättelse, som skall ha tryckts på hans egen begäran, ”överdådiga och mordiska människor, till åminnelse och varnagel”.¹¹

Huvudorsaken till att han trädde in på syndens och brottets bana uppges ha varit bristande uppfostran:

Jag har ännu ej fülleligen levat uti 29 år; Men mina synder äro fler än håren på mitt huvud och sanden i havet. Av en olycklig uppfostran har en syndig och övermodig andel till sin oskiljaktige följeslagare, måste jag i dag med mitt eget blods neshliga utgjutande besanna.

Fadern var soldat, modern dog under Johans första år. Det blev mycket aga och lite religion, sex eller sju år gammal rymde han hemifrån, med bettlarestaven i handen. En bonde från Kolbäcks socken som han mötte förbarmade sig och tog honom hem till sig. Bonden läste ur bibeln för honom och de övriga i hushållet, till exempel berättelserna om Josef och hans bröder. Den unge Hellbom tjänade sedan på flera ställen

men fick ingenstans lära sig kristendomens budskap.

Vid 19 års ålder gifte han sig och avlade två barn med sin ”fromma Hustru”. Barnen var dock, ”Gudi Lov” ej längre i livet, och slapp därför se den stora ofärd, som deras ”ovärdiga far” dragit över sig. Han nämner att han ägnade sig åt dårskap och fylleri. Efter en tid som soldat fick han anställning och ”hederlig dagspenning hos förnäm och fromt folk”.

Men något stilla hemliv ägnade han sig inte åt, utan verkar mest ha suttit på krogen och supit med kamrater. I huset där han arbetade blev han en dag beskylld för att ha stulit en silversked. Oskyldig, som han säger sig ha varit, greps han av ursinne, skrek och slog sönder allt han kom åt. Trots det blev han inte genast utkastad, och inte heller intagen i arrest, vilket han ska ha begärt. Senare samma dag satt han på sitt rum och gav efter vanlighet en sex-årig gosse i huset mat. Då får han syn på en kniv i fönstret, griper den och ”ändar der med det oskyldiga och menlösa barnets liv”.

Han gick därefter självmant i arrest, väl vetande att han skulle komma att dömas till döden. Straffet ökades dock ”högrättvisligen”, eftersom det begicks så många mord vid denna tid, med 15 par spö på stadens torg i norr och söder. Han måste också stå en timma vid skampålen med en tavla över huvudet, där brottet var beskrivet.

äntligen /.../ måste jag på en kärra, såsom ett slaktkreatur, mig till välförtjänt skymf och Gud givde mängen till skräck och varnagel, släpas genom staden ut till avrättsplatsen, på det höga överheten må vinna det ändamål /.../, nämligen: hämmande af så grova och guddlösa gärningar.

Till skillnad från de tidigare fallen beskrivs Hellboms brott utförligt. Liksom de tidigare refererade sångerna har denna text en personlig prägel. Beredelsepräster kan ha sett till att det centrala budskapet som förs fram är att det är en botfärdig och rättvist dömd syndare som ska avrättas. I vad mån de annars har påverkat textens utformning är oklart men det förefaller i alla fall inte troligt att Hellbom verkligen tyckte att det var så rättvist att han skulle piskas på flera torg innan han avrättades. Vilka andra individer, till exempel tryckare och förläggare, som haft något nämnvärt inflytande, är svårare att belägga.

Alla kristna människor till uppbygelse och varning avrättades en man vid namn Johan Larsson Wast i Falun, efter att ha fått två gånger femton par spö och högra handen avhuggen.¹² Denne hade mördat sina två barn.

*Sitt goda ansåg han ej värt,
Att till sitt bästa spara;
Men uti frosseri förtärt
Vad bort hans nödortf vara.
Hans hustru fick ej någon del
Av den förtjänst, som gick på spel
Och gavs för starka drycker*

När han mördat barnen grips han av ånger och försöker även ta livet av sig själv. Detta förhindrades dock genom Guds barmhärtighet och hans själ kunde räddas.

Dryckenskap nämns således ganska sällan i skillingtrycken om brott från 1700-talet, och då som en synd bland andra. Men det är samtidigt en synd som lätt leder till fortsatta och allt grövre synder. Detta är helt i linje med uppfattningen av den kriminella individen som i första hand en syndare som bör omvändas, göra bot och

bättring – innan det är dags att bestiga schavotten. De brottslingar som i sina berättelser nämner alkohol framställs också som ångerfulla och botfärdiga syndare.

Det är bara män som säger, eller om vilka det sägs, att de druckit. Av fyra män som avrättats och besjungits var minst två militärer. Botfärdigheten är dock något som mer präglar sångerna om kvinnliga brottslingar. Alla kvinnor vars visor publicerats och bevarats från denna tid är uttryckligen ångerfulla, medan männen kan uppvisa andra attityder, till exempel om de dömts för politiska brott, hedersrelaterat våld eller varit notoriska stortjuvar. Kvinnorna har mest avrättats för barnamord och i skillingtryckens värld relativt ofta för incest, brott som kan ha varit mer ägnade att väcka de dömdas ånger.¹³

SKILLINGTRYCK UNDER 1800-TALET

Antalet skillingtryck ökar kraftigt efter år 1800. Av totalt 20 000 registrerade skillingtryck kommer 85–90% på 1800-talet. Antalet som behandlar brott och straff tredubblas efter år 1800, vilket dock innebär att de utgör en något mindre andel av alla skillingtryck under detta sekel än det föregående.

De attityder som kommer till uttryck är mer varierade än under det förra seklet. Det förekommer både moraliserande texter och åtminstone ett fall där spriten nämns i mer uppskattande ordalag. Detta sker i visan: "Minnesord över en 70-årig Bacchi Ordensmurare som ifrån sin femte Carlscronaresa av döden befriades, i Norrköpings stads-häkte den 22 Martii 1825".¹⁴ Inget brott omnämns i texten. Men något måste han ha gjort, eller åtminstone dömts för: "han gjort månet bleckmått

läns, och fyllt vår dombok flerstäns”, rimmar den okände författaren. Han skall således ha varit något av en vane-förbrytare, men hans brott kan inte ha varit av den värsta sorten, eftersom han inte dömts till döden.

Även i en del andra skämtsamma sånger om brott från 1800-talet omnämns sprit, men spelar ingen avgörande roll. Skämten i berättelserna om brott verkar på 1700-talet mest ha gått ut på att ironisera över livet efter detta. Det finns flera småtryck som berättar om vad som händer när den avrättade kommer till de dödas rike.

Från 1800-talet finns en ”ny och lustig visa...”, som berättar om gardisten ”stackars Erik” och hans äventyr sedan han rymt från Stockholm. På vägen hem till Dalarna och i hemtrakten begår han inbrott, stjälar hästar och i förbifarten nämns alkohol vid två tillfällen:

*Och när jag kom till Nyebro, där träffade
jag min bror,
vi bågde hade ärende, till Edsvalla vi for.*

*Och när vi kom till Edsvalla, det var allt
om en kväll,
många rara möbler behagade oss väl.*

*Nu bröto vi upp fönstret, och därpå gick
vi in,
där fick vi stjäla penningar och något
brännvin, samt även en guldring.*

...

*Länsman i Ornsjö, han ställde till ett
skall;
jag började undra, om han skulle gå vall.*

*Min mor hon bor på Skansen, hon har en
liten krog,
jag satt i hennes källare, och lappa mina
skor, allt medan länsman for.*

Han berättar att han har givit alla drängarna i Karlstad stryk, utom en och flickorna där säger alla: ”Stackars Erik, du har varit min”. Det är knappast bilden av en ångerfull syndare som tecknas, men å andra sidan verkar han, trots att han genomgående kallas ”stackars Erik”, klara sig bra.¹⁵

Uppdelningen i olika underteman bland de skillingtryck om brott, där alkohol nämns, är ganska pragmatisk. Jag kan iakta ett antal dominerande teman, som definierat den kriminella identiteten under olika perioder. För 1700-talets del var det brottslingen som syndare som dominerade men det finns ofta ett inslag av varning mot överdrivet alkoholmissbruk. Detta var ett fall av frosseri, en av de sju dödssynderna.

Det förekom en del skämtsamma inslag bland 1800-talets skillingtryck. Ett mer dominerande tema under denna tid är dock mer eller mindre uttalade varningsord.

VARNINGSORD FÖR SPRITENS FÖRDÄRV

Ett ovanligt utförligt tal på avrättningsplatsen, som bevarats till eftervärlden, hölls av Anders Sjöberg.¹⁶ Ingen uppgift finns om att han skulle ha begått något värre brott än häststöld eller rån. Detta var visserligen belagt med dödsstraff, men det var ytterst ovanligt att någon avrättades för annat än dråp och mord vid denna tid.

Här ska idag en kristendomsbroder, som genom sitt oförstånd framrusat i sina härskande synder till sitt eget fördärv... och den fasligaste död för människors ögon – genom frosseri och dryckenskap har han förvällat sin ofärd och förtidiga död. Jag växte upp som ett blomster, men avhugges innan skördetiden och faller för lagens näpsta.

Han ber Gud att folk ska ta varning av hans straff. Manar åhörarna att akta sig för dryckenskap och köttets begärelse, det är bättre att vinnlägga sig om ett gudfruktigt leverne än att likt honom själv med elaka stallbröder öva sig i det onda. Han säger sig dock vara nöjd att lida sitt välförtjänta straff och hoppas att Gud låter honom slippa en evig död.

Detta är helt i linje med de tidigare skillingtrycken, från 1700-talet. Den ideala bilden av brottslingen är en ångerfull syndare, som vandrat på brottets bana – men det brott han faktiskt dömts till döden för nämns bara i all korthet. Detta är det sista exemplet på att supande omnämns som en synd, men den varnande rösten har skärpts, jämfört med 1700-talets sånger.

Erik Hellström var en man som börjar lovande, han hade ett arv och blev anställd som informator hos en greve. Han var dock alltför begiven på att spela och dricka i glada vänners lag, och ägnade sig också åt spel, svordom och otukt. För att finansiera detta liv ger han sig snart in på stöld och bedrägeri, hamnar därför också i fängelse. En första vända varade ca tio månader. Men när han kom ut började han åter stjäla och blir dömd till dubbelt straff.¹⁷ Under 1800-talet blir det vanligare att skillingtrycken behandlar mer trivial brottslighet.

Hittills har de flesta av de citerade sångerna liksom prosaberättelsen varit i första person. Det är den dömda själv som talar – eller någon annan som utger sig för att göra det i dennes namn. Med tiden blir det allt vanligare med berättelser i tredje person, som till exempel i sången om Slaktaren Carl Svan:

*"... han var dålig, ifrån det han var barn
Och hade tidigt kommit i den Ondes garn.
Han såg ju knappt en kvinna, förrän hans
lustar brann
Och för den äkte mannen går ju sådant ej an.*

*Och fult var hans talesätt, så snart han
blev full
Och lilla frun fick gråta för hans skull.
En jämtkvinna höll han och mycket dyr
hon var
Men hustrun fick nöja sig med vad han
hade kvar.*

*En dotter de hade, ett älskligt barn, må tro
Men hon gav slaktarns lustar ej någon ro.
Knappt elva år fyllda hon var, då han en dag
Med henne övar otukt, allt under hot
och slag.*

*Den gången blev ej den sista, som man vet,
Ty fadern blygdes icke, fast skändas barnet
grät
Hon klagar för sin moder, men hon ej
hjälpa kan
Emot sådant odjur och hjärtlös tyrann.*

Han slår till sist ihjäl sin fru med en byråklaff, när hon beklagar sig och inte vill. Han har själv varit otrogen, och som framgår, också förgripit sig på deras dotter.¹⁸ Tidigare var incest ett populärt ämne för skillingtryck om brott.¹⁹

Svans handlingar fördöms på ett sekulärt plan, det är kanske syndigt, men det är inte i första hand av omsorg med hans själsliga välfärd i livet efter detta. Det sägs inte vad han dömts till för straff, men han har inte blivit avrättad. Det är handlingarnas verkan på denna jord som är det fruktansvärda, att han misshandlar sin hustru och skändar sin dotter. Men detta förklaras inte direkt som alkoholens inverkan, alkoholen gör bara att hans tal blir fult. Att klassificera temat kan här vara vanskligt, men jag anser att det snarast är frågan om ett varningsord.

Mer uttalat är detta i fallet med ”Sång över det natten till 3 mars 1846 timade Mord; jemte några reflexioner med anledning deraf, Stockholm 1848”.²⁰ Reflexionerna gäller dels rusdryckers skadliga verkan, dels argument mot mildrande av straffsystemet. Åsikten att dödsstraffet borde avskaffas hade blivit allt vanligare inom de bildade klasserna, liksom i pressen. Det var i och för sig glädjande med denna humanitet, säger författaren, men reformerna skulle få fel effekt på ”massan /som/ nedsjunkit till lägsta grad av råhet, av andligt och moraliskt elände”... ”vad dödsstraffet beträffar, så är dess tillämpning en välgärning både för samhället och den brottslige, till äventyrs också en varnagel för många”. Det är meningslöst att tala om människovärde, eftersom ”mildare strafflagar... skola åstadkomma den största förvirring i ett depraverat samhälle”. De lägre klasserna lever i ”råhet och depravation”.

Utom på spriten skylls det aktuella (men odefinierade) brottet på sedelösa kvinnor, som representerar den lägsta graden av rå sinnlighet. Detta förefaller syfta på prostitution i allmänhet och särskilt på de bordeller som förpestar huvudstaden: ”de nästen där den osminkade lasten firar sina orgier”. Varför han tror att dessa, de prostituerade, ägnar sig åt synd och sex på grund av sin egen sinnlighet – snarare än kundernas, framgår inte. ”Hur ska personer för vilken intet är heligt och som inte låter sina passioner hållas tillbaka av några band kunna bevekas att genom mildare straff avstå från lastens och brottets bana?” undrar den upprörde skribenten.

Vad är det för mord som upprört skribenten till denna grad, och varför skylls allt på fylleri och otuktigt leverne? Aftonbladet ger samma dag,

den 3 mars, en utförlig beskrivning av mordet på drängen Axel Richter. Han har med två gesäller varit på ”Vita hästen”, spelat domino och tagit några supar. De har sedan gått hem till Richter, som hämtat en flaska punsch, vilken de druckit på gatan. På ett kaffehus har de förolämpat värdinnan och hennes pigor. När de i sällskap med arbetskarlen Hellman passerade Norrbro har de träffat Ewa Wallmo, en av huvudstadens mest vanryktade kvinnor. De går hem till drängen Carl Svensson, men denne vill sova och slagsmål uppstår i farstun, varvid Richter blir knivskuren till döds. Svensson var vid gripandet nedslagen, men kunde lämna en redig berättelse om vad som skett. Wallmo var mycket upprörd, eftersom den mördade var hennes barndomsvän.

Varningar i samband med drickande och vardagligt våld förekommer också i samband med ett mord på Kommandörsgatan:²¹

*Hur litet man sätter värde på livet,
det visar Moner, och Wykman och Kniven
och Snickarkalle som dödat har
en man som namnet Andersson bar.*

Två män satt på ett café och drack öl, började gräla om en liten skuld på tio öre och det slutar med att Kalle skär halsen av den andre. Till den man som kallas Kniven återkommer jag.

SMUGGLING, SJÖRÖVERI OCH LÖNNBRÄNNING

Mest markant är att alkohol förekommer i samband med tidens rudimentära former av organiserad brottslighet: smuggling, sjöröveri och lönnbränning. Från 1800-talet finns två fall av sjöröveri som uppmärksammades i skillingtrycken.²² Det första skedde på

Styrsö i Bohuslän. Texten inleds med orden: "Åter faller ett dödsoffer för den hämnande rättvisans höjda vapen." Och sjöröveri sägs vara en för den svenska nationen högst ovärdig verksamhet. Det bifogas också en sjörövarsång, som inte handlar om dådet, utan om Gud och naturen, i en lätt romantiserad antimistisk form.

Tre personer, Christer Andersson, Johan Andersson Flatås och Anders Andersson, hade mördat besättningen på en strandad båt och plundrat dess last. Åklagaren begärde att de tre skulle avrättas på en ö ute i skärgården, "skärgårdsbor och sjöfarande till skräck och varnagel", men häradsrätten bestämde att avrättningen skulle ske på den "vanliga" platsen. Johan Flatås begärde att som krigsman få bli skjuten, men han blev halshuggen den 11 augusti 1824. Samma öde mötte hans medbrottslingar den 2 december samma år, och kropparna styckades och sattes på stegel.²³

Om Christer Andersson berättas att han var född 1789, hade i ungdomen någorlunda kristendomskunskap, var fiskare och gift med en Beata Larsdotter. Äktenskapet var dock mindre lyckligt, "de senare åren har han levat i jämn fiendskap med sin hustru, och sällan eller aldrig varit nykter, utan gått i jämn yra". Han var också en ökad smugglare och några gånger fasttagen för detta, men det sägs inget om att han skulle ha blivit straffad.²⁴

Enligt 1734 års lag påbjöds för särskilt grova brott olika former av dödsstraff: rådbräkning, högra handens avhuggande i kombination med halshuggning, samt postuma skam- eller reningsstraff, steglande av män och brännande av kvinnor. Rådbräkning, som innebar att armar och ben krossades, med till exempel ett vagnshjul

innan halshuggningen, hade tidigare tillämpats för bland annat rån och högförräderi, men kvarstod i 1734 års lag endast för dödligt våld mot skeppsbrutna.²⁵ Inget känt exempel finns på att detta tillämpats efter lagens införande, men i det relaterade fallet skulle det faktiskt ha varit möjligt.

Det andra fallet av sjöröveri skedde i Stockholm 1882. Två män, båda 26 år gamla, dömdes till döden genom halshuggning och förlorade dessutom medborgerligt förtroende för alltid.

Texten inleds med ett beskärmande över det gräsliga brottet samt en betraktelse över de bostadslösas situation i Stockholm. Ett vanligt sätt att klara nattkylan var att söka sig ombord på någon av de roslagsskutor som låg förtöjda vid stadens kajer. Ombord på dessa sov både deras ägare och andra behövande.

På en skuta vid Ragvaldsbro hade den gamle skepparen Jacobsson och hans hustru gått och lagt sig i sin gemensamma säng. I kajutan sov den 18-åriga Carl August Nilsson, som var klen och svårt lidande av benröta. De blir väckta av Carl August Andersson-Sköld, som tidigare varit ägare till skutan, och sjömannen Eric Österman. Andersson-Sköld medförde en kagge brännvin och bjöd de andra. Efter ett tag tillsade han Nilsson att koka kaffe. Hustrun påpekade att endast hennes man hade rätt att befalla ombord, men ynglingen gick upp på däck för att sätta på rökhuven innan han gjorde upp eld. Han upptäckte då att förtöjningarna var lossade och båten under segel. När Jacobsson fick höra detta skyndade han sig att klä sig och sprang uppför lejdaren, samtidigt som skutan törnade mot en pråm. Andersson-Sköld slog nu till skepparen med knytnäven och sade: "du kommer aldrig mera upp"! Han fortsatte miss-

handeln med en hovtång, tills skepparen syntes vara död. Österman fällde Nilsson med ett knytnävsslag och försökte strypa hustrun medan han höll fast ynglingen med foten.

När alla offren låg sanslösa började Jacobsson kvida och Österman sade: "det är synd om gubben". Andersson-Sköld gav honom då nådeslaget med hovtången. De bar sedan upp liket på däck, band fast en stor sten och slängde det överbord.

När de åter kom ner i kajutan upptäckte de att "gumman" levde. Efter att ha druckit ännu mer brännvin kastade sig Österman "i den djupaste, mer än djuriska, uselhet över den halvdöda kvinnan och skändade henne". Han uppmanade Andersson-Sköld att göra detsamma. Men denne vägrade och uppmuntrade honom i stället att avsluta sitt blodiga hantverk, med orden: "stå nu inte och se dum ut, du brukar ej vara blyg". Österman slog henne då i huvudet med en stekpanna, drog en snara om hennes hals och skar henne också i halsen med en kniv. Även hennes lik slängdes i sjön, bundet vid en dragg. Pojken bestämde de sig dock för att låta leva, eftersom han kunde bli nyttig för dem. De satte sig sedan och drack brännvin och kaffe tills de somnade.

Nilsson tog sig så fort "hans svaga krafter och dåliga ben tillät" landvägen tillbaka in i Stockholm och till en polisstation. Han anmälde brottet och två polismän kunde utan besvär gripa de båda mördarna.²⁶

Sjöröveri är en tidig form av organiserad brottslighet, mytomspunnen och romantiserad, liksom smuggling ofta transnationell till sin natur. I Sverige har det varit en ovanlig företeelse och den prosaiska verkligheten ligger långt från berättelserna i äventyrsböcker och färgglada filmer och äventyrsspel. Det

kan konstateras att sjöröveri i inget av dessa fall verkar ha bedrivits vanemässigt, däremot smuggling i det första.

Även om endast två fall beskrivs i skillingtrycken, är det markant att det i båda dessa förekommer brännvin eller annat drickande. Dessutom finns andra former av brott, med mer direkt anknytning till alkohol, nämligen lönnbränning och illegal försäljning av rusdrycker.

DELSBOMÖRDAREN "KNIVEN" JOHANSSON

En del brottslingar kunde uppnå legendarisk status. En sådan var Delsbomördaren P. M. "Kniven" Johansson. Han hade tidigare varit fjärdingsman. Tillsammans med flera andra mördade han en bonde år 1889, 1890 sköt han en annan bonde i sin säng. Samma år ströp han, tillsammans med en annan man, en ung kvinna i en båt. De slängde där efter hennes kropp i vattnet. Vid alla dessa tillfällen sägs han ha varit berusad. Dessutom erkände han sju stölder i samband med inbrott – alltid verkar de ha varit fler om dåden. 1888 sköt han en sergeant i magen, denne överlevde dock. Inför rätta sägs Johansson ha varit nedstämd och ha svarat lågmält på domarens frågor. Denne frågar bland annat hur han på så kort tid kunde bli en så förhärdad brottsling? Johansson skyller på rusdrycker och dåligt sällskap, men man får inte veta så mycket om vilka dessa dåliga kamrater var. Inte bara mördaren bär skuld, tillägger skriftens författare, utan också staten, som icke enbart tolererar rusdrycker, utan rent av ockrar på dem. När våra lagstiftare inser detta kommer de brott som begås under rusets inflytande att upphöra av sig själva, avslutar han trosvisst.²⁷

I samma trakter skedde Alftamordet,

Tabell 1. Teman för skillingtryck om brott, där alkohol nämns, under olika sekel.

TEMA/PERIOD	1600- OCH 1700-TAL	1800-TAL	1900-TAL	TOTALT
Synd	4	1	–	5
Varning	1	5	2	8
Organiserad brottslighet	–	4	2	6
Skämt	–	2	1	3
Summa	5	12	5	22

Källa: skillingtryck serie O, Oa och Ob, Kungliga Bibliotekets samling av mikrofilmade skillingtryck, Stockholm.

Anmärkning: temat i Anders Sjöbergs avskedstal räknas som både synd och varning.

vilket beskrivs i en sång och berättelse författad av någon som kallar sig Frigge Rimfrost. Han hänvisar till "Kniven" och hans dåd – skall Hälsingland aldrig få ro för dessa vilda mördartyper? Brottet är dock av annan art: Per Olsson i Alfta har drivit en lönnkrog tillsammans med sina söner. Detta var en mycket vanlig företeelse i landskapet. Någon annan brottslighet nämns egentligen inte förrän länsman Gavell och fjärdingsman Norén kommer till lönnbrännarnas gård. Bägge blir ihjälskjutna av en av sönerna, Karl Erik Olsson, uppmuntrad av de andra och deras berusade gäster. Därefter fortsätter supandet. Prosaberättelsen är kortfattad, men i dikt skildras dådet i detalj – hur autentiskt är svårt att avgöra.²⁸ En av bröderna dömdes till döden och avrättades i fängelset i Gävle 17 mars 1893, av Sveriges siste skarprättare Gustaf Dalman.

Under 1800-talet förekommer således både sånger av mer skämtsamt slag, och ett antal sånger där det varnas för spritens fördärliga inflytande. Alkoholen leder inte bara till våldsbrott, utan också till stölder och osedlighet. Supandet som synd försvinner däremot från det diskursiva fält som här analyseras.

1900-TAL: EKONOMISK OCH ORGANISERAD BROTTSLIGHET

På 1900-talet utkom endast ett fyrtiotal skillingtryck med brottsligt tema. I dessa nämns, som framgår av tabell 1, spriten och dess verkningar relativt ofta. Från seklets första år finns några skillingtryck där alkohol nämns i samband med kriminella nätverk, på gränsen till vad som skulle kunna klassificeras som organiserad brottslighet.

Mellankrigstidens ransoneringar och förbud (i USA, Norge och Finland) blev en grogrund för den klassiska organiserade brottsligheten, men detta har inte givit upphov till några skillingtryck.²⁹

Ett exempel på sådan brottslighet i samband med ännu en lönnkrog i Hälsingland är intressant därför att en kvinna figurerar inte bara som krögerska, utan som en illegal entreprenör.³⁰ Sången är illustrerad med bilder på brottslingar och åklagaren Köhler, de förra även som förklädda. Det sägs inget om kvinnan själv skulle ha druckit, däremot har hon varit ledare för en liga:

*...som uppstått, jämlik den i "Knivens" dar.
Åkerberg som bov har uppnått största rykket
bland dem var
Därnäst kommer "Spännar-Lasse", "Pila-*

*Brita”, ”Kolarn Ek”,
”Hacke-Lasse”, ”Ola-Masse”, ”Räv” och
”Mass-Mårten”, ett gammalt kräk.*

Flera medlemmar sägs ha varit hemmansägare, de borde ha hållit sig för goda för och inte haft några ekonomiska skäl att förfalla till brott. Men Pila-Brita skickade ut dem på kupper, de mördade, stal och brände, ofta förklädda, samt begick mened – men det är väl snarare när de redan hamnat inför rätta. Målet sägs ta en ny vändning då Köhler får henne att vända sig mot de andra och ange dem.

Om lönnbränningen och den därmed förknippade våldsbrottsligheten var värre, eller mer allmänt förekommande i Hälsingland än på andra håll, må vara osagt. I skillingtryckens värld framstår dessa brott dock som koncentrerade till denna gudsförgättna landsända! De olika formerna av organiserad brottslighet som nämns i samband med alkohol och brott tycks ha varit lokalt förankrade. Smuggling och sjöröveri bedrivs naturligtvis i närheten av en kust. Vad som smugglades går man inte in på, utan det är det faktum att smugglarna super som understryks, och troligen bidrar till att de begår bestialiska dåd. Det finns också ett fåtal sånger om smuggling där det inte sägs något om alkohol.

Antydan om förekomsten av ett kriminellt nätverk finns också i ”En alldelles ny och hemsk visa om det fasansfulla illdådet som förövades i Saxtorpa by av Tattarnas grymma liga”.³¹ Två bröder super och spelar kort med den enes presumtiva svärfar, men mördar honom när han vinner. Större delen av den dumt rasistiska sången *Tattarnes illdåd* återges här:

*Ett blodigt dåd så fasansfullt att skåda
Har här begåtts på Skånes vida slätt,
Och tattare det voro männen båda,
Ja, blodet dryper från den hela ätt.*

*Ett brödrapar de till på köpet voro,
Som gick sig ut att göra vinst så fin,
Och hemska planer de i tanken buro,
Mer hemsk den blev sen de fått brännvin.*

*Ty Johan och hans bror, som hette August
De hade slipat var sin långa dolk,
Att slåss med kniv, deras liv det va just,
De hade mördat förut mycket folk.*

*De gick tillsammans bort så till en stuga
Och satte sig och spela helvetesspel
Och fram på bordet så de brännvin truga
Och tog av det var sig en duktig del.*

*Men ovänskapen kommer så med spriten,
Och samma tanke brödraparet får:
Vi ta hans vinst om än den ock är liten
Och gör han motstånd, vi ihjäl han slår.*

*Det varma tattarblodet börjar sjuda
Och Augusts dolk ur klingan flyger fort
Och Johans ilska och ses honom bjuda
Att knivhuggas och att ej spela kort.*

*O, fasans syn, o blod och hemska makter,
De sarga tu sin vän och spelkamrat,
Den ene skär, den andre ständigt vakt är,
Så ingen ser den gärning utav hat.*

*Dock en dem sett, den dödes enda dotter,
Som var trolovad ock med mördaren.
Hon tänkte då: det säkert lika gott är,
Jag svärjer falskt vid domstol för min vän.*

...

*Men tänken blott, huru livet mänskan fattar.
Då hon framlever det städs som ett svin;
Och tänkom så hur grymt varje tattar'
Kan handla då han supit brännvin.*

Etniska fördomar vädras sällan i skillingtrycken. Den vanligaste formen är hat mot ryssar, eller förakt för denna nation. Det finns också ett skillingtryck om en man i Frankrike som blir kär i en zigenarflicka och mördas av hennes släktingar.³² I ett skillingtryck, berättas om ett dubbelt självmord: flickorna Lotta och Mina hade ingått ett "Dödsförbund" och dränkt sig tillsammans utanför Lidingö.³³ Det berättas att Charlotta Ramberg hade goda utsikter till äktenskap med en rik och aktad man. Men hennes olyckliga bekant- skap med en judisk familj orsakade misstanke om otrohet och han övergav henne. Hon bodde sedan ihop med Wilhelmina Norgren, elev vid operan. De sålde kläder via modern i en judisk familj, men pengarna räcker inte och de verkar inte ha fått eller sökt några arbeten. Vad den judiska familjen gjort för ont framgår inte.

MASSMÖRDAREN NOKKE OCH BILDSKÖNE BENGTSOON

Ett exempel på en sång där alkoholen spelar en avgörande roll, är den om "massmördaren" Fredrik August Nokke, en skräddare som av svartsjuka mördar gesäll, hustru och barn, samt svärmor, lärpojke och katt.³⁴ Slutligen tar han livet av sig själv. Redan i första versen utpekas spriten som en av orsakerna till dådet:

*Fredrik August Nokke var en "Schneider",
Som var gift sen åtta långa år.
Han gav hin i att tillverka "Kleider",
Bara söp – ja han var mer än svår
Med sin hustru ständigt vari gräl,
Han var onskans slav till kropp och själ*

Varken målet eller namnet har dock kunnat påträffas i svenskt rättsmaterial

och det är troligen frågan om en tysk historia, sann eller ej. Namnet Nokke förekommer i Norge. Jag har inte påträffat det i svenskt folkbokföringsmaterial.

Orsaken till dådet, utöver spritens inflytande, sägs vara svartsjuka då hustrun tröstar sig hos gesällen. Detta är ett ytterst osvenskt motiv. Det förekommer sällan eller aldrig i rättsmaterialet att folk urskuldar sig med svartsjuka när de mördat sin partner eller rival.³⁵

En outtalad varning förekommer i Bygg-visan.³⁶ Här berättas kortfattat hur en man, Henning Bygg, förut straffad för mord, berusat sig på midsommarafton och skurit halsen av en flicka han träffat.

Mer svårklassificerad är sången om polisen i Göteborg som misshandlat en fånge till döds. Det är absolut inget skämt, men kan möjligen uppfattas som ett varningsord. En av många risker med ett övermått av alkohol är ju att hamna i en fyllecell...

I mer skämtsamma eller uppskat- tande ordalag nämns hur Bildsköne Bengtsson tar sig en konjak, och därigenom går miste om sitt byte.³⁷

*I Alvhem hos en bonde var en häst just
ledig då,
Som spändes för en kälke att gårn' ta godset på,
Bland det var också cognac som Bildskön
smaka av
Mot Lödöse-trakten bär det sen av i mak-
lig trav.*

*Han värmer sig och njuter, av cognac som
är god,
Gör fler besök i natten men hästen still ej
stod.
Ty Brunte styr mot hemmet med drög och
last uppå;
Bildskön kom tillbaka, blev på cognac
lurad då.'*

I samma sång berättas att poliserna firar hans gripande med champagne. Vilket också är ett om inte skämtsamt så positivt omnämnande av alkohol.

SLUTORD

Det kan konstateras att det är män som super i skillingtrycken, aldrig kvinnor. Kvinnor figurerar antingen som brottsoffer i samband med alkohol och brott eller, i ett fall, som en illegal utskänkare av sprit. Andelen skillingtryck som behandlar alkohol i samband med brott var aldrig stor, men den ökar efter år 1800, och särskilt under skillingtryckens sista tid. Det är endast två av nästan hundra på 1700-talet, och minst tolv av 300 under 1800-talet och fem av cirka 40 i början av 1900-talet.

Fram till år 1800 omnämns supandet framför allt som en form av synd, en lägre form av dödssynden frosseri. Skillingtryckens huvudpersoner var också i första hand syndare, helst botfärdiga och ångerfulla sådana. De var vidare människor, nästan lika ofta kvinnor som män, som skulle avrättas, och som berättade om sin situation i första person.

Bilden av syndaren, den mer eller mindre botfärdige, består under 1800-talet, men får konkurrens av andra kriminella identiteter. I en del fall skämtas det om alkohol, men framför allt sågs det som ett fördärv för de redan depraverade lägre klasserna. Det dominerande draget blir ett sekulariserat moraliserande, där man varnar för spritens fördärv, inte av oro för syndarens själ, utan med tanke på brottsoffer och samhälle. Detta kunde också

förenas med varningar för sexualitet, underklassens livsföring och i enstaka fall för de moderna tiderna i största allmänhet.

Den form av brott som mest förekommer i samband med alkohol är våld, särskilt dråp och mord. I vissa fall är sambandet mellan själva brottet och supandet oklart, det är mer en fråga om allmänt oregerlig livsföring. Det förekommer också att alkoholen leder till stölder och andra ekonomiskt motiverade brott. Det är vanligen i det sammanhanget som man tar sig friheten att skämta om brott och alkohol i skillingtrycken.

Ett mer överraskande resultat är att alkohol så gott som alltid förekommer i sångerna om rudimentära former av organiserad brottslighet: smuggling, sjöröveri och drivandet av lönnkrogar. Dessa verksamheter bygger, till skillnad från sådana brott som misshandel och hedersrelaterade dråp, på någon sorts affärsidé, de bedrivs med syftet att bli lönsamma. Sådana former av brottslighet kan tyckas ha ett nästan tidlöst medialt intresse, men det är då intressant att se att 1900-talets sprit-smuggling inte blir ämne för några skillingtryck.

Troligen är det förhållandet till det konkurrerande mediet, som styrte denna inriktning. Under 1800-talet stod pressen för en sparsam nyhetsrapportering, men denna kom allt mer att ge vika för sensationslystnad. Mellankrigstidens sprit-smuggling var ett kärt ämne för tidningarna, vilket kan ha inneburit att de sista skillingtryckens författare inte fann det meningsfullt att konkurrera på detta område.

FOTNOTER

1. Se t. ex.: Leif Lenke: *Alcohol and criminal violence: time series analysis in a comparative perspective*, Stockholm 1990, Arne Jansson: *From swords to sorrow: homicide and suicide in early modern Stockholm*, Stockholm 1998 och von Hofer, Hanns: *Brott och straff i Sverige: historisk kriminalstatistik 1750–1982*, Stockholm 1984.
2. Margareta Jersild: *Skillingtryck – studier i svensk folklig vissång före 1800*, Uppsala 1975.
3. Trots att det handlar om ett brott är detta skillingtryck inte klassificerat i serien O, Oa eller Ob.
4. Skillingtryck, serie Oa, 95:76, 1880.
5. Se t. ex.: Michel Foucault, *Övervakning och straff*, Lund 1977; Jarrick/Söderberg, *Odygd och vanära: folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm 1998; Robert Muchembled, *Popular culture and elite culture in France 1400–1750*, Baton Rouge och London 1985 (1978); Sharpe, James, "Last dying speeches: religion, ideology and public execution in seventeenth-century England", i: *Past and Present*, 1985; Martin Bergman, *Dödsstraffet, kyrkan och staten i Sverige från 1700-tal till 1900-tal*, Lund 1996; V.A.C. Gatrell, *The hanging tree: executions and the english people 1770–1868*, 1994; Richard Evans: *Rituals of retribution, capital punishment in Germany 1600–1987*, Oxford 1996; Pieter Spierenburg, *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a pre-industrial metropolis to the European experience*, Cambridge, Joy Wiltenburg: *Disorderly women and female power in the street literature of early modern England and Germany*, Charlottesville, 1992.
6. I början av 1700-talet handlar 45% av skillingtryck i serien "missdådare" om kvinnor, jämfört med 40% under seklets senare del. Angående den höga andelen kvinnor bland de dömda i början av seklet, se Hans Andersson: "*Androm till varnagel...*" *det tidigmoderna Stockholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv*, Stockholm 1998.
7. Med ett undantag, den så kallade Vetlandamördaren sägs i förbifarten ha erkänt ett flertal tidelag, men protokollet var alltför rysligt för att återgiva, enligt skillingtryckets författare, skillingtryck serie O, 98:37, 1899.
8. Hans Andersson, "Jag mig nöjd under bilan böjer – berättelser av och om avrättade i Sverige 1720–1910", *Släkt och Hävd* 2002.
9. "En fattig fånges bön och sång, avskedsord 18/8 1694 i Stockholm, efter ett begånget olycksaligt dråp, bönen Johan Sunneberg till daglig tröst brukat..." trycksaken ser ut som ett skillingtryck och ska vara katalogiserat i serien Ob, men jag har inte återfunnit det där.
10. Skillingtryck, serie O, 97:19, 1740.
11. Skillingtryck, serie O, 98:16, 1796.
12. Skillingtryck, serie O, 100:61–62, 1787.
13. Se Andersson, 2002, och däri anförd litteratur.
14. Skillingtryck, serie O, 100:16, 1825.
15. Skillingtryck, serie Ob, 96:31, 1831.
16. Skillingtryck, serie O, 100:7–8, 1831.
17. Skillingtryck, serie O, 98:17, 1888.
18. Skillingtryck, serie O, 100/20, 1891.
19. Hans Andersson, *Från dygdiga Dorotea till Bildsköne Bengtsson – berättelser om brott i Sverige...* under utgivning 2004 (Historiska Media, Lund), s. 67 ff.
20. Skillingtryck, serie Ob, 96:41, 1846.
21. Skillingtryck, serie O, 97:15, 1891.
22. I serien Oa förekommer också några skillingtryck om piratdåd på utländska farvatten, dock utan koppling till alkohol. Om sjöröveri som en tidig form av organiserad brotthet se: Per Ole Johansen, *Nettverk i gråsonen – ett perspektiv på organiserad kriminalitet*, Oslo 1996.
23. Uppgifterna är delvis hämtade från den genealogiska hemsidan: <http://www.genealogi.se/avrattade/form.php>

24. Skillingtryck, serie O, 96:82, 1824.
 25. Magnus Erikssons stads­lag, Missgärningsbalken 21:3.
 26. Skillingtryck, serie O, 97:89, 1882.
 27. Skillingtryck, serie O, 98:39, 1891.
 28. Skillingtryck, serie O, 99:52, 1892.
 29. Hans Andersson, t. ex.: ”Smuggling och alkoholkultur. En komparativ studie av Stockholm och New Orleans på 1920-talet”, i *Spiritus*, 2000; och ”Illegal entrepreneurs: a comparative study of the liquor trade in Stockholm and New Orleans 1920–1940”, i *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 2003.
 30. Skillingtryck, serie O, 100:86, 1901–03.
 31. Skillingtryck, serie O, 96:54, 1900.
 32. Skillingtryck, serie O, 95:62, 1865.
 33. Skillingtryck, serie O, 99:80, Stockholm 1825.
 34. Skillingtryck, serie O, 99:32, 1911.
 35. Sången återges i sin helhet i Andersson, 2004.
 36. Skillingtryck, serie O, 97:28, 1935.
 37. Skillingtryck, serie O, 97:5, 1935.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

TRYCKTA KÄLLOR

<i>Kungliga Biblioteket, Stockholm</i>	Oa, 95:76, 1880
Samling av mikrofilmade skillingtryck,	O, 97:89, 1882
serie O: Missdådare	O, 98:17, 1888
O, 97:19, 1740	O, 100/20, 1891
O, 100:61–62, 1787	O, 97:15, 1891
O, 98:16, 1796	O, 98:39, 1891
O, 96:82, 1824	O, 99:52, 1892
O, 99:80, 1825	O, 98:37, 1899
O, 100:16, 1825	O, 96:54, 1900
Ob, 96:31, 1831	O, 100:86, 1901–03
O, 100:7–8, 1831	O, 99:32, 1911
Ob, 96:41, 1846	O, 97:28, 1935
O, 95:62, 1865	O, 97:5, 1935
- Magnus Erikssons stads­lag, i: Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, (1966) *Magnus Erikssons stads­lag i nysvensk tolkning*, Stockholm.

LITTERATUR

- Andersson, Hans (1998), *Androm till varnagel...* "det tidigmoderna Stockholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv", Stockholm.
- (2000), "Smuggling och alkoholkultur. En komparativ studie av Stockholm och New Orleans på 1920-talet", i: *Spiritus*, nr 2 2000, Stockholm.
 - (2002), "Jag mig nöjd under bilan böjer – berättelser av och om avrättade i Sverige 1720–1910", i: *Släkt och Hävd*, 2002.
 - (2003), "Illegal entreprenurs: a comparative study of the liquor trade in Stockholm and New Orleans 1920–1940", i *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*,
 - (2004), *Från dygdiga Dorotea till Bildsköne Bengtsson – berättelser om brott i Sverige*, under utgivning, Historiska Media, Lund
- Bergman Martin (1996), *Dödsstraffet, kyrkan och staten i Sverige från 1700-tal till 1900-tal*, Lund.
- Evans, Richard J (1996): *Rituals of retribution, capital punishment in Germany 1600–1987*, Oxford.
- Foucault Michel (1987), *Övervakning och straff: fängelsets födelse*, Lund.
- Gatrell, V. A. C. (1994), *The hanging tree: execution and the english people 1770–1868*, Oxford.
- Jansson, Arne (1998), *From swords to sorrow: homicide and suicide in early modern Stockholm*, Stockholm.
- Jarrick Arne & Söderberg, Johan (1998), *Odygd och vanära: folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm.
- Jersild, Margareta (1975), *Skillingtryck – studier i svensk folksång före 1800*, Stockholm.
- Johansen, Per Ole (1996), *Nettverk i gråsonen – et perspektiv på organiseret kriminalitet*, Oslo.
- Lenke, Leif (1990), *Alcohol and criminal violence: time series analysis in a comparative perspective*, Stockholm.
- Muchembled, Robert (1985), *Popular culture and elite culture in France 1400–1750*, Baton Rouge.
- Sharpe, James (1985), "Last dying speeches: religion, ideology and public execution in seventeenth-century England", i: *Past and Present*, 1985.
- Spierenburg, Pieter (1984), *The spectacle of suffering: executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience*, Cambridge.
- Wiltenburg, Joy (1992), *Disorderly women and female power in the street literature of early modern England and Germany*, Charlottesville och London.

<http://www.genealogi.se/avrattade/form.php>